

УДК 811.161.3'373

ГЕРМАНИЗМЫ В ЯЗЫКЕ ФОЛЬКЛОРНО-ДИАЛЕКТНЫХ ЗАПИСЕЙ XIX – НАЧАЛА XX в.

В. В. ПАХИРКО¹⁾

¹⁾Белорусская государственная академия связи, ул. Петруся Бровки, 14, 220013, г. Минск, Беларусь

Рассматриваются германизмы, зафиксированные в фольклорно-диалектных записях XIX – начала XX в. Приводится их тематическая классификация. Анализируются графико-орфографические особенности передачи фонетических черт слов немецкого происхождения, специфика их морфологического и семантического освоения белорусским языком. Определяются деривационный потенциал германизмов и их способность образовывать фразеологизмы. Становятся очевидными такие характерные черты германизмов в языке фольклорно-диалектных записей XIX – начала XX в., как продолжение старобелорусских традиций ассимиляции заимствований, их дальнейшая адаптация к особенностям белорусского языка периода становления кодифицированных общелитературных норм.

Ключевые слова: фольклорно-диалектные записи; лексико-тематические группы; фонетическая адаптация; морфологическая адаптация; семантическая адаптация; словообразовательный потенциал; фразеобразовательная активность.

ГЕРМАНІЗМЫ Ў МОВЕ ФАЛЬКЛОРНА-ДЫАЛЕКТНЫХ ЗАПІСАЎ XIX – ПАЧАТКУ XX ст.

В. У. ПАХІРКА^{1*}

^{1*}Беларуская дзяржаўная акадэмія сувязі, вул. Петруся Броўкі, 14, 220013, г. Мінск, Беларусь

Даследуюцца германізмы, зафіксаваныя ў фальклорна-дыялектных запісах XIX – пачатку XX ст. Даецца іх тэматычная класіфікацыя. Аналізуюцца графіка-арфаграфічныя асаблівасці перадачы фанетычных рыс слоў нямецкага паходжання, спецыфіка іх марфалагічнага і семантычнага засваення беларускай мовай. Вызначаюцца дэрывацыйны патэнцыял германізмаў і іх здольнасць утвараць фразеалагізмы. Становяцца відавочнымі такія характэрныя рысы германізмаў у мове фальклорна-дыялектных запісаў XIX – пачатку XX ст., як працяг старабеларускіх традыцый засваення іншамоўнай лексікі, іх далейшая адаптацыя да асаблівасцей беларускай мовы перыяду станаўлення кадыфікаваных агульналітаратурных норм.

Ключавыя словы: фальклорна-дыялектныя запісы; лексіка-тэматычныя групы; фанетычная адаптацыя; марфалагічная адаптацыя; семантычная адаптацыя; словаўтваральны патэнцыял; фразеаўтваральная актыўнасць.

Образец цитирования:

Пахірка ВУ. Германізмы ў мове фальклорна-дыялектных запісаў XIX – пачатку XX ст. *Часопіс Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Філалогія*. 2023;2:125–133.

For citation:

Pakhirka VU. Germanisms in the language of 19th – early 20th century folklore and dialect records. *Journal of the Belarusian State University. Philology*. 2023;2:125–133. Belarusian.

Автор:

Вероника Владимировна Пахирко – старший преподаватель кафедры гуманитарных наук.

Author:

Veranika U. Pakhirka, senior lecturer at the department of humanities.
veronicapachirko@gmail.com

GERMANISMS IN THE LANGUAGE OF 19th – EARLY 20th CENTURY FOLKLORE AND DIALECT RECORDS

V. U. PAKHIRKA^a

^a*Belarusian State Academy of Communications, 14 Pietrusia Browki Street, Minsk 220013, Belarus*

Germanisms recorded in the folklore and dialect records of the 19th – early 20th century are considered. Their thematic classification is given. The features of the graphical and orthographic transmission of the phonetic features of words of German origin, the specifics of their morphological and semantic assimilation by the Belarusian language are analysed. The derivational potential of Germanisms and their ability to form phraseological units are determined. Such characteristic features of Germanisms in the language of folklore and dialect records of the 19th – early 20th century become obvious, as a continuation of the old Belarusian traditions of borrowing assimilation, their further adaptation to the peculiarities of the Belarusian language of the period of formation of codified general literary norms.

Keywords: folklore and dialect records; lexical-thematic groups; phonetic adaptation; morphological adaptation; semantic adaptation; derivational potential; phrase-building activity.

Уводзіны

Уваходу германізмаў у лексічны склад беларускай мовы садзейнічалі розныя палітычныя, эканамічныя, сацыяльныя і культурныя ўмовы. Уплыў розных моў на мясцовыя гаворкі і з’яўленне ў іх шматлікіх запазычанняў-германізмаў тлумачацца найперш цэнтральнаеўрапейскім геаграфічным размяшчэннем Беларусі, актыўнымі кантактамі беларусаў з прадстаўнікамі нямецкага этнасу падчас міграцыі апошніх, працоўнай і гандлёвай дзейнасцю немцаў, распаўсюджваннем ідэй Рэфармацыі, якія заахвочвалі беларускіх студэнтаў набываць адукацыю за мяжой, а таксама ўзброенымі сутыкненнямі мясцовых жыхароў з нямецкімі воінамі.

У канцы XVIII – XIX ст. імкліва змянялася грамадска-палітычнае і культурнае жыццё Еўропы. Дагэтуль беларуская культура існавала ва ўмовах польскамоўнага асяроддзя. Падзел Рэчы Паспалітай і далучэнне тэрыторыі сучаснай Беларусі да Расійскай імперыі патрабавалі прыстасавання людзей да новых выклікаў часу. Насельніцтва пераходзіла з каталіцтва ў праваслаўе, шляхецкія маёнткі перадаваліся расійскім дваранам, адукацыя пераводзілася на рускую мову. У XIX ст. незадаволенасць станам жыцця, беднасць, абвостранасць сацыяльных і палітычных праблем сталі прычынамі рэвалюцыйнага грамадства. У канцы XIX ст. ідэйнай падставай для ўзнікнення рэвалюцыйных рухаў выступіла нацыянальнае адраджэнне, якое паспрыяла росту інтарэсу да беларускай культуры, мовы і традыцый народа.

Функцыянаванне лексікі нямецкага паходжання ў беларускім моўным асяроддзі XIX – пачатку XX ст. уяўляе значны інтарэс, таму што гэты перыяд – час адраджэння беларускіх моўных традыцый на аснове вусных гаворак у сітуацыі, калі старабеларуская мова, якая страціла дзяржаўны статус, не выкарыстоўвалася ў афіцыйным справаходстве больш за 100 гадоў. Беларускі фальклорны матэрыял аналізавалі найперш расійскія і польскія вучоныя, але значны ўнёсак у развіццё беларусазнаўства зрабілі і айчыныя навукоўцы. Фальклорны матэрыял збіралі і самі даследчыкі, і звычайныя людзі, якія запісвалі песні, прыказкі, загадкі і казкі і дасылалі іх філолагам. Характэрна, што на мову твораў XIX ст. уплывалі асаблівае гаворкі іх аўтараў, а тыя лінгвістычныя рысы, што аб’ядноўвалі гэтыя тэксты, з’яўляюцца не столькі вынікам свядомых намаганняў пісьменнікаў, колькі адлюстраваннем спецыфікі беларускіх гаворак.

Крыніцамі фактычнага матэрыялу гэтага даследавання паслужылі фальклорна-дыялектныя запісы XIX – пачатку XX ст., прадстаўленыя асобнымі этнаграфічнымі зборнікамі і шматтомнымі работамі па этналогіі і геаграфіі, выданнямі Кракаўскай акадэміі мастацтваў і навук («Зборнік паведамленняў па айчынным антрапалогіі» («Zbiór wiadomości do antropologii krajowej»), «Антрапалагічна-археалагічныя і этнаграфічныя матэрыялы» («Materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne»), «Матэрыялы і працы моўнай камісіі» («Materiały i prace komisji językowej»)), Імператарскай акадэміі навук («Сборник отделения русского языка и словесности», «Известия отделения русского языка и словесности»), Імператарскага Рускага геаграфічнага таварыства («Известия Императорского Русского географического общества»), «Записки Императорского Русского географического общества по отделению этнографии», «Записки Северо-Западного отдела»), Імператарскага Маскоўскага ўніверсітэта («Труды этнографического отдела Императорского общества любителей естествознания, антропологии и этнографии»), «Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских»), а таксама артыкуламі ў перыядычных выданнях «Рубон» («Rubon»), «Віленскі дзённік» («Dziennik Wileński»), «Вісла» («Wisła»), «Кніга свету»

(«Księga świata»), «Атэнэум» («Athenaeum»), «Варшаўская бібліятэка» («Biblioteka Warszawska»), «Этнографическое обозрение», «Живая старина», «Русский филологический вестник», «Древняя и новая Россия», «Москвитянин», «Современник», «Пантеон», «Литовские епархиальные ведомости», «Виленский вестник» і «Наша ніва». Увогуле прааналізаваны 209 крыніц фактычнага матэрыялу і выяўлены 2330 адзінак нямецкага паходжання, 1802 з якіх з’яўляюцца фанетычнымі, граматычнымі і словаўтваральнымі дэрыватамі.

Вынікі і іх абмеркаванне

Другая палова XIX – пачатак XX ст. традыцыйна лічыцца перыядам станаўлення сучаснай (новай) беларускай літаратурнай мовы, паступовай выпрацоўкі яе графіка-арфаграфічных, марфалагічных і лексічных норм і замацавання іх на практыцы. У гэты час руская мова выкарыстоўвалася ў справаводстве і афіцыйным ужытку, была галоўным сродкам друкаванай літаратуры, а беларуская мова развівалася на аснове жывой народнай гаворкі. Моўныя дасягненні старабеларускага перыяду былі забыты па прычыне лінгвістычных (грамадска-культурныя функцыі мовы) і экстралінгвістычных (палітыка-эканамічныя і ідэалагічныя змены) фактараў [1, с. 368]. Разам з тым, з аднаго боку, адсутнічалі як знешнія, так і ўнутраныя выразныя стымулы актыўнага кантактавання беларускай мовы з замежнымі, але, з другога боку, ненармалізаваная беларуская мова была нічым не абаронена ад разнастайных стыхійных іншамоўных уплываў [2, с. 38]. У сувязі з гэтым аналіз функцыянавання слоў нямецкага паходжання менавіта ў вуснай народнай творчасці выклікае асаблівы інтарэс.

Лексіка-тэматычныя групы германізмаў. У народную мову найчасцей запазычваліся назвы пэўных рэалій, прадметаў і з’яў аб’ектыўнай рэчаіснасці, таму пераважную большасць германізмаў складае субстантыўная лексіка. Вылучаюцца тры колькасна значныя групы назоўнікаў нямецкага паходжання:

- сацыяльна-эканамічная і грамадская лексіка;
- побытавая і гаспадарчая лексіка;
- культурна-асветніцкая, прыродная і абстрактная лексіка.

Прапанаванае лексіка-тэматычнае размеркаванне германізмаў грунтуецца на семантычнай блізкасці запазычання да этымона і ўлічвае кантэкст, у якім слова нямецкага паходжання выкарыстоўвалася ў фальклорна-дыялектных запісах. Разам з тым асобныя германізмы спалучаюць прыкметы розных лексіка-тэматычных груп.

Да сацыяльна-эканамічнай і грамадскай лексікі адносяцца назвы, якія адлюстроўваюць грамадскія і гандлёва-эканамічныя адносіны паміж людзьмі ў сферы прафесійнай і прамысловай дзейнасці чалавека. У складзе гэтай лексікі вылучаюцца назвы асоб (*банкарць*¹, *бурмістрь*, *гунцвоть*, *кушнерь*, *мурын*, *фалетырь*, *швабь*), грамадскіх устаноў і прамысловых прадпрыемстваў (*гута*, *кляиторь*, *райшуля*, *турма*, *хвальварак*), абазначэнні дзелавых адносін і арганізацый гандлю (*базаринка*, *weksel*, *цэтлікь*, *шарварка*, *юргельт*), найменні разнастайных адзінак вымярэння і грашовых адзінак (*банкоцетли*, *дубельт*, *рэдзь*, *рэшта*, *талерь*, *шанокь*, *шарь*), а таксама ваенная і марская тэрміналогія (*вахта*, *дохь*, *лагерь*, *ліхтань*, *фланкь*, *flinta*, *шлюзь*, *штурмь*, *штыхь*).

Побытавую і гаспадарчую лексіку складаюць назвы прылад працы, інструментаў і іх частак, дэталей, матэрыялаў (*абцуги*, *гвинт*, *кит*, *крыга*, *лина*, *цвик*, *шувель*), будаўнічыя намінацыі (*бэлька*, *данкрат*, *кзымсь*, *люхта*, *стамеска*, *цэгла*, *шурхебель*), найменні прадметаў паўсядзённага дамашняга і гаспадарчага ўжытку (*зэгарь*, *келих*, *коць*, *лантух*, *пляха*, *rondel*, *шафа*), розных відаў вопраткі, яе частак і іншых прадметаў туалету (*андарак*, *апцась*, *гафт*, *кляйнота*, *райтузы*, *хвалендыш*, *цилих*), ежы і харчовых прадуктаў (*бигусь*, *крухмаль*, *ляк*, *нырка*, *ром*, *шинапс*), а таксама абазначэнні транспартных сродкаў (*ворчык*, *дышель*, *рыдвань*, *фура*).

Да культурна-асветніцкай лексікі належаць тэрміны асветніцкай і разумовай дзейнасці (*друк*, *жарт*, *фальшь*), культуры і мастацтва (*басэтя*, *валець*, *фарба*), назвы гульні і звязаных з імі паняццяў (*арцабы*, *крэгли*, *киска*), свят, традыцый і іх элементаў (*троурь*, *труна*, *фэст*). Прыродная лексіка прадстаўлена заалагічнымі (*вальдшнеп*, *гайстра*, *малта*), батанічнымі (*выка*, *кульвань*, *цытварь*), тапанімічнымі (*obszar*, *рум*, *шлях*), мінералагічнымі (*бруштын*, *крэйда*, *купарвас*) і метэаралагічнымі (*штыль*) намінацыямі з’яў прыроднага свету. Да назоўнікаў абстрактнай семантыкі адносяцца словы з адцягненым значэннем (*апшты*, *borh*, *los*, *рада*, *фрасунок*).

Лексіка-тэматычны склад германізмаў у мове фальклорна-дыялектных запісаў XIX – пачатку XX ст. адлюстроўвае шматвектарнасць працэсу запазычвання. Словы нямецкага паходжання выкарыстоўваюцца для намінацыі прадметаў і з’яў, якія рознабакова апісваюць жыццё чалавека, аднак пераважная іх большасць называюць прадметы народнагаспадарчага ўжытку. Так, сацыяльна-эканамічная і грамадская лексіка

¹Прыклады прыводзяцца з захаваннем моўных асаблівасцей арыгінала.

складае 39 % германізмаў, побытавая і гаспадарчая лексіка – 48 %, а культурна-асветніцкая, прыродная і абстрактная лексіка – толькі 13 % слоў нямецкага паходжання.

Графіка-арфаграфічныя асаблівасці перадачы фанетычных рыс германізмаў. Адаптацыя іншамовных слоў праходзіць у некалькі этапаў. Перш за ўсё адбываецца фармальная адаптацыя запазычанняў за кошт графічнага, фанетычнага і марфалагічнага прыстасавання слова да норм мовы-рэцыпіента. Нягледзячы на тое што ў XIX – пачатку XX ст. графічнае і фанетычнае афармленне фальклорных матэрыялаў часта залежала ад светапогляду этнографа, пануючай ідэалогіі і мэт, якія былі пастаўлены перад збіральнікамі этнаграфічных даных кіраўніцтвам, вылучаюцца агульныя рысы графіка-арфаграфічнай перадачы фанетычных асаблівасцей слоў нямецкага паходжання.

Варыянтнасць форм была шырока прадстаўлена не толькі ў літаратурна-пісьмовай разнавіднасці мовы, але і ў вуснай гаворцы, зафіксаванай у фальклорна-дыялектных запісах таго часу. «Неўнармаванасць правапісу якраз і была адзінай агульнай арфаграфічнай рысай» [3, с. 63]. У XIX ст. сфарміравалася важная арфаграфічная тэндэнцыя, якая заключалася ў тым, што пры пісьмовым афармленні беларускай мовы аўтары тэкстаў арыентаваліся на асаблівасці жывой гаворкі, а менавіта на інтэрдыялектныя лінгвістычныя сродкі [3, с. 63].

У фальклорных матэрыялах XIX – пачатку XX ст. найбольш распаўсюджаным відам фанетычнай адаптацыі ў сістэме галосных гукаў з’яўляліся:

- аканне (бел. *андарак* (пол. *inderarak* ← ням. *Unterrock*): *андаракъ, андарачищами, андараки, въ андарачку*; бел. *рынак* (пол. *rynek* ← сярэдневерхняням. *ring*): *на рыначку, рынокъ, рынкъ*);

- яканне (бел. *галер* (пол. *halerz* ← ням. *Heller*): *halar, галеръ*; бел. *клеяноды* (пол. *klejnot* ← сярэдневерхняням. *kleinôt*): *кляйнота*);

- пераход гукаў [o] і [a] у гукі [ы], [і], [у] і [э] (бел. *клёц* (пол. *kloc, kloc* ← сярэдневерхняням. *kloz, Klotz*): *клиць, клёць*; бел. *мардаваць* (старажытнапол. *mordować* ← сярэдневерхняням. *mort*): *мурдуя, мурдуй, замордую, взмордоваўся*; бел. *маршалак* (старажытнапол. *marszałek* ← сярэдневерхняням. *marschalç*): *marszālek, маршалокъ, маршалакъ, маршулокъ, маршалыкъ, мыршалокъ, маршелокъ, маршалекъ*);

- пераход гука [a] у гук [o] (бел. *шукаць* (пол. *szukać* ← сярэдневерхняням. *suochen*): *шукоць, шукаць*);

- перадача гука [o] дыфтонгам [yo] (бел. *войт* (пол. *wójt* ← сярэдневерхняням. *Voget*): *вуйтъ, войтъ, вуйтъ*; бел. *рошт* (старажытнапол. *roszt, rost, ruszt* ← ням. *Rost, Röste*): *руoszt, roszt*);

- пераход гука [э] у гук [o] пад націскам (бел. *зугель* (ід. *kugel* ← сярэдневерхняням. *gugele*): *зуголь, зугель, кугель, кузель, гзукгель, кукгель*; бел. *шынк* (пол. *szynek, szynk, szenk* ← ням. *schenk, schenke*): *шынокъ, шинокъ, шинкъ, шинкъ*);

- пераход гука [э] у гукі [у], [ы] і [і] (бел. *кубел* (пол. *kubel, kublo* ← сярэдневерхняням. *kübel*): *кубиль, кубыль, кубель, кубэль, кубяль, кубло*; бел. *шырмаваць* (пол. *szermować* ← сярэдневерхняням. *schërmen*): *szurmwaci, шурмоваць, шурмовать*);

- пераход гука [у] у гукі [ы], [і] і [o] (бел. *гурба* (пол. *hurba, hurma, hurm* ← сярэдневерхняням. *hurm, hurmen*): *horba, hurm, һурба, гурба, гурьба, гурьба, гурмъ*; бел. *руштоваць* (пол. *rusztować, roszkować* ← ням. *rusten, rüsten*): *руштоваць, руштоваць*);

- пераход гукаў [і] і [ы] у гукі [у] і [э] (бел. *рыхтаваць* (пол. *rychtować* ← сярэдневерхняням. *richten*): *рухтуваць, рехтуваць, рыхтоваць, рыхтаваць, рихтоваць*);

- вакалічная пратэза (бел. *аблам* (пол. *blam* ← ням. *Flamme, Flamm*): *обламъ, бламъ*).

Да фанетычных змен у сістэме кансанантызму адносяцца наступныя рысы:

- пераход гука [f] у гукі [п], [ф], [х], [к] і гукаспалучэнні [хв], [хф] і [кв] (бел. *кофта* (пол. *kofia* ← ніжняням. *kufi*): *кохта, копта, кофта*; бел. *трапіць* (старажытнапол. *tręfic* ← сярэдневерхняням. *treffen*): *траплю, trāchfīć*; бел. *фортка* (пол. *forta* ← ням. *Pforte*): *хвортка, квортка, fūrtka, фортка*; бел. *штоф* (пол. *sztof* ← новаверхняням. *Stauf*): *полуштопъ, полуштохъ, полуштокъ*);

- з’яўленне цвёрдых і зацвярдзелых гукаў на месцы мяккіх (бел. *румка* (рус. *рюмка* ← ням. *Römer*): *румка, рюмка*; бел. *міля* (старажытнапол. *mīla* ← старажытнаверхняням. *mīla*): *мыля, туля, миля*);

- змякчэнне гукаў (бел. *базарынка* (пол. *basarunek* ← сярэдневерхняням. *bazzeringe*): *басярынка, базаринка*; бел. *гетман* (пол. *hetman* ← сярэдняням. дыял. *häuptmann*): *гатманъ, гетьманъ, гацманъ, hetman, гетманъ*);

- дысіміляцыя (бел. *вандраваць* (пол. *wędrować* ← ням. *wandern*): *мандровати, мандруваты, мандроваты, вандровати, повендрую*; бел. *нырка* (пол. *nerka, nyrka* ← старажытнаверхняням. *Niero*): *мырка, нырка*; бел. *басэдня* (пол. *basetla* ← ням. *Bassetel*): *басетня, басэдня*);

- аэтанчэнне гукаў (бел. *дратаваць* (пол. *tratować, tretować* ← ням. *treten*): *дратаваць, здратаваць*; бел. *кірмаш* (пол. *kiertmasz* ← сярэдневерхняням. *kirmesse*): *кірмажъ, кермашъ, кармашъ, кірмашъ*);

- аглушэнне гукаў (бел. *абцас* (пол. *obcas* ← ням. *Absatz*): *анцаць, анцась, обцась, обцаць*; бел. *док* (рус. *док* ← гал. *dok*): *дохъ*);

- дыярэза (бел. *ландкарта* (рус. *ландкарта* ← ням. *Landkarte*): *ланкартэ*);
- метатэза (бел. *бурштын* (пол. *burszyn* ← ніжнянем. *bornstēn*): *бруштын*);
- эпентэза (бел. *гільдыя* (пол. *gielda, gelda, gielda, galda* ← ням. *Gelde, Gilde, gild*): *гвільдыя, гильдія*);
- сінкопа (бел. *вахмістр* (пол. *wachtmistrz, wachmajster* ← ням. *Wachtmeister, Wachmeister, wachmeester*): *вахмістэ, ахмістрыня, ахмістрыня, охмістрыня, охмістрыня*);
- кансанантная пратэза (бел. *яфрэйтар* (рус. *ефрейтор* ← ням. *Gefreiter*): *ляхветорэ, лефеторэ*);
- аферэзіс (бел. *вінт* (пол. *gwint, gwind* ← ням. *Gewinde*): *винтэ, гвинтэ*).

Апісаньня змены закранаюць большую частку вылучаных слоў нямецкага паходжаньня. Для 319 адзінак (60 %) выяўлены ўнікальныя беларускія фанетычныя варыянты.

Спецыфіка марфалагічнай адаптацыі германізмаў. Марфалагічная адаптацыя іншамоўных лексем выражаецца ў падпарадкаваньні запазычанняў граматычнай сістэме народна-дыялектнай мовы, у працэсе якога вызначаецца граматычная характарыстыка слова, устанаўліваецца яго прыналежнасьць да пэўнай часціны мовы, адбываецца ўключэньне лексем у сістэму асноўных марфалагічных форм і катэгорый гэтага граматычнага класа, акрэсліваецца яе марфемная будова [4, с. 151]. Сярод вылучаных 528 германізмаў назоўнікі складаюць 86 %, дзеясловы – 13 %, прыметнікі – 0,6 %, прыслоўі – 0,4 %.

Падчас прыстасаваньня слоў нямецкага паходжаньня да марфалагічнай сістэмы беларускай мовы зрэдку змяняўся род назоўнікаў. Па прычыне апасродкаванага характару запазычваньня германізмаў у беларускую мову, якое адбывалася ў большасці выпадкаў праз польскае, часткова рускае пасрэдніцтва, першапачатковая адаптацыя германізмаў праходзіла ў мове-пасрэдніцы. Так, у працэсе прыстасаваньня да марфалагічнай сістэмы польскай ці рускай мовы некаторыя нямецкія назоўнікі змянілі свой род, які захаваўся і пры пранікненьні гэтых слоў у беларускую мову: сярэдненіжнянем. *brak* (н. р.) ← пол. *brak* (м. р.) ← бел. *бракэ* (м. р.); сярэдневерхнянем. *ladunge* (ж. р.) ← пол. *ladunek, ladanek, ladynek* (м. р.) ← бел. *ладунок* (м. р.); сярэдневерхнянем. *stücke* (н. р.) ← пол. *sztuka, sztuk* (ж. р. або м. р.) ← бел. *штука, sztuk* (ж. р. або м. р.). Асобныя назоўнікі прыстасаваліся непасрэдна да марфалагічнай сістэмы беларускай мовы: сярэдневерхнянем. *kuefel* (н. р.) ← пол. *kufel* (м. р.) ← бел. *кухля* (ж. р.); сярэдневерхнянем. *scharwërk* (н. р.) ← пол. *szarwark* (м. р.) ← бел. *шарварокэ, шарварка* (м. р. або ж. р.); сярэдневерхнянем. *jarmarket* (м. р.) ← пол. *jarmark, jarmarek* (м. р.) ← бел. *ярмарокэ, ярмалыкэ, ярмолка, ярмылка* (м. р. або ж. р.).

Катэгорыя ліку ў нямецкай мове супадае з катэгорыяй ліку ў беларускай мове. У ёй вылучаюцца граматычныя значэньні адзіночнага і множнага ліку. Можна прывесці некалькі слоў, якія ў адрозненьне ад сваіх нямецкіх этымонаў выкарыстоўваліся пераважна ў форме множнага ліку: бел. *аблядры* (мн. л.) ← пол. *obladra, oblader* (адз. л.) ← ням. *Oberleder* (адз. л.); бел. *брыжы* (мн. л.) ← пол. *bryż* (адз. л.) ← ням. *Fries* (адз. л.); бел. *клубы* (мн. л.) ← пол. *kluba, klub* (адз. л.) ← сярэдненіжнянем. *Klobe* (адз. л.); бел. *пранцы* (мн. л.) ← пол. *pranca* (адз. л.) ← ням. *Franze* (адз. л.).

Падчас прыстасаваньня германізмаў-дзеясловаў да марфалагічнай сістэмы беларускай народнай мовы яны набывалі характэрныя для старабеларускай мовы дзеяслоўныя суфіксы *-овати* і *-ати* (*вандровати* (*мандроваты*), *ратовати* (*ратоваці, ратоваты*), *шановати* (*шановаці, шановаты*), *шукати* (*шукаці, шукаты*), *шумоваці*) або ўласцівыя сучаснай беларускай літаратурнай мове суфіксы *-аць, -яць, -іць* і *-уць* (*будоваць, вартоваць, віншаваць, гандливаць, гартоваць, дзяковаць, кировачь, кушачь, малеваць, мордоваць, мярковаць, мусіць, раховаць, трапляць, уповаць, шановаць, шароваць, шмароваць, шиковаць, шинковаць, шукаць*).

Невялікая колькасць адступленьняў ад патрабаваньняў марфалагічнай сістэмы беларускай мовы тлумачыцца тым, што вылучаныя германізмы адносяцца да адных з самых старажытных, і сведчыць аб тым, што ў XIX – пачатку XX ст. працэс марфалагічнай адаптацыі гэтых слоў знаходзіўся ўжо на завяршальнай стадыі. Разам з тым ужыванне назоўніка адначасова ў розных формах роду ці ліку, адступленьні ад правіл скланеньня, суіснаваньне двух паралельных інфінітыўных канчаткаў дзеясловаў абумоўлены «ўзуальнымі характарам народна-дыялектнай мовы, яе лакальнай замацаванасцю, тэрытарыяльным вар’іраваннем, адсутнасцю кадыфікацыі» [5, с. 126], а ў некаторых выпадках і грамадска-палітычнымі абставінамі.

Спецыфіка семантычнай адаптацыі германізмаў. Найвышэйшая ступень адаптацыі іншамоўных слоў – іх семантычнае засваенне, якое адлюстроўвае «поўнае падпарадкаваньне запазычанняў лексічнай сістэме мовы-рэцэптара і праяўляецца ў выразнай дыферэнцыяцыі семантычнага аб’ёму, вызначэньні іх дэнататыўнай суаднесенасці, развіцці семантычнага патэнцыялу і разнастайных сувязей з уласнай лексікай» [6, с. 99]. На першым этапе семантычнага засваення іншамоўнай лексікі адбываецца яе семантычная дыферэнцыяцыя, якая найчасцей выражаецца ў монасемантызацыі [7, с. 155]. Да першай ступені семантычнай адаптацыі германізмаў адносяцца наступныя працэсы:

- поўнае супадзеньне семантыкі запазычання са значэньнямі (значэньнем) мнагазначнага этымона (бел. *облаць* ‘футра’ – ням. *Flamme* ‘футра’, бел. *вата* ‘рыбалоўная снасьць, сетка’ – ням. *Wate* ‘сетка для лоўлі рыбы’,

бел. *ракаръ* ‘мярзотнік, паскуднік’ – ням. *Racker* ‘нягоднік’, бел. *юргельтъ* ‘плата за год’ – ням. *Jahrgeld* ‘плата за год’);

- запазычванне некалькіх значэнняў этымона і іх захаванне ў беларускай мове (бел. *вахта* ‘1. Неадлучнае дзяжурства, а таксама змена, якая нясе такое дзяжурства. 2. Месца, дзе знаходзіцца дзяжурны, вахцёр’ – ням. *Wacht* ‘1. Вахта, каракул. 2. Месца, дзе трымаюць варту’, бел. *дахъ* ‘1. Верхняя частка будынка, якая засцерагае яго ад дажджу, снегу. 2. Пра дом, жыллё, прытулак’ – ням. *Dach* ‘1. Верхняя частка будынка. 2. Дом, жыллё’, бел. *штэмпель* ‘1. Драўляны брус. 2. Баннік, шомпал’ – ням. *Stempel* ‘1. Кароткія бярвёны, якія выкарыстоўваюцца ў якасці апоры. 2. Шомпал’);

- частковае супадзенне семантыкі запазычання і этымона, у тым ліку пашырэнне значэння, яго абстрагаванне (бел. *андаракъ* ‘спадніца’ – ням. *Unterrock* ‘ніжняя спадніца’, бел. *райшуля* ‘пабудова’ – ням. *Reitschule* ‘школа верхавой, коннай язды’), звужэнне значэння, яго спецыялізацыя (бел. *вакса* ‘мазь для чысткі скуранага абутку’ – ням. *Wachs* ‘воск’, бел. *прасаваць* ‘гладзіць прасам’ – ням. *pressen* ‘націскаць’), пераасэнсаванне семантыкі на аснове метафарызацыі (бел. *дрэфіць* ‘разбэсціцца, сапсавацца’ – гал. *drijven* ‘адкланяцца ад курсу’, бел. *нэмаць* ‘красці, паціху браць’ – ням. *nehmen* ‘браць’, бел. *фрасунокъ* ‘смутак, журба’ – ням. *Fressung* ‘хвароба, мука’) і пераасэнсаванне семантыкі на аснове метанімізацыі (бел. *гербъ* ‘сімвалічны знак’ – сярэдневерхняням. *erbe* ‘спадчына’, бел. *кнутъ* ‘пуга’ – старажытнаісл. *knutr* ‘вузел’, бел. *шанокъ* ‘мера сыпкіх рэчываў’ – ням. *Schank* ‘пасудзіна’).

Пад уплывам лексіка-семантычнай сістэмы беларускай мовы запазычаныя лексічныя адзінкі атрымлівалі новыя сэнсавыя варыянты, што пашырала іх семантычную структуру і сферу функцыянавання [8, с. 128]. Полісемантызацыя, якая закранула толькі частку лексікі нямецкага паходжання (37%), характарызуецца наступнымі тыпамі семантычнай дэрывацыі:

- метафарызацыяй (бел. *абцуги* ‘1. Абцугі. 2. Вялікія рукі’ – ням. *Hebzange* ‘абцугі’, бел. *скиба* ‘1. Луста (звычайна хлеба). 2. Пласт узаранай зямлі’ – старажытнаверхняням. *sciba* ‘луста’);

- метанімізацыяй (бел. *дрыліхъ* ‘1. Цік (тканіна). 2. Спадніца з такой тканіны’ – ням. *Drellich* ‘цік’, бел. *крэйда* ‘1. Мел. 2. Крэдыт, пазыка’ – сярэдневерхняням. *kride* ‘мел’);

- апелятывацыяй (бел. *швабъ* ‘1. Галандзец. 2. Злодзеі’ – ням. *Schwab* ‘жыхар Швабіі’);

- пашырэннем семантыкі (бел. *стальмахъ* ‘1. Майстар, які робіць калёсы, сані. 2. Сталяр’ – ням. *Stellmacher* ‘майстар, які робіць экіпажы’);

- звужэннем семантыкі (бел. *муляръ* ‘1. Рабочы, які будзе што-небудзь з каменю або цэглы. 2. Пячнік, спецыяліст па кладцы пячэй’ – сярэдневерхняням. *mürer* ‘муляр’);

- камбінаванай полісемантызацыяй (бел. *крукъ* ‘1. Цвік з загнутым тупым канцом. 2. Багор, бусак. 3. Вочап у калодзежы. 4. Прыстасаванне для падчэплівання і перамяшчэння грузаў; качарга. 5. Відэлец для выцягвання мяса з катла. 6. Назва старога кая. 7. Лішняя адлегласць пры хадзьбе кружным шляхам. 8. Суцяга. 9. Хабарнік’ – ням. *Krücke* ‘качарга’, бел. *люнскіі* ‘1. Англійскі (лонданскі). 2. Зроблены з англійскага (лонданскага) сукна. 3. Замежны’ – сярэдняням. *lundisch* ‘англійскі’).

Большасць вылучаных германізмаў (66%) знаходзяцца на першым этапе семантычнай адаптацыі, пераважае поўнае супадзенне семантыкі беларускага слова са значэннямі (значэннем) этымона (65%). Полісемантызацыя закранае толькі частку запазычанай лексікі (34%) і ажыццяўляецца часцей за ўсё ў выніку развіцця дадатковых пераносных значэнняў (73%).

Словаўтваральны патэнцыял германізмаў. Аналіз фальклорна-дыялектных матэрыялаў XIX – пачатку XX ст. паказвае, што не ўсе германізмы мелі аднолькавы словаўтваральны патэнцыял, і дазваляе размеркаваць лексемы нямецкага паходжання адносна іх словаўтваральнай актыўнасці наступным чынам:

- словы без дэрыватаў (160 германізмаў);

- словы са слабай (ад 1 да 5 дэрыватаў) словаўтваральнай здольнасцю (219 германізмаў);

- словы з сярэдняй (ад 6 да 19 дэрыватаў) словаўтваральнай здольнасцю (96 германізмаў);

- словы з высокай (ад 20 да 49 дэрыватаў) словаўтваральнай здольнасцю (16 германізмаў);

- словы са звышвысокай (50 ці больш дэрыватаў) словаўтваральнай здольнасцю (3 германізмы).

Некаторыя беларускія вытворныя словы падобны да сваіх адпаведнікаў у польскай мове, якая ў працэсе запазычвання германізмаў часам служыла мовай-пасрэдняцай [9, с. 68]. Аднак германізмы маглі быць запазычаны беларускай і польскай мовамі адначасова і дэрывацыйна адаптавацца ў кожнай з іх паралельна. Выключная блізкасць вытворных слоў польскай і беларускай моў у фанетычных і словаўтваральных адносінах часта не дазваляе дакладна вызначыць, якія лексічныя адзінкі былі непасрэдна запазычаны з польскай мовы і якія былі самастойна ўтвораны ў беларускай мове [10, с. 152].

Пераважная частка германізмаў здольны ўтвараць абмежаваную, невялікую колькасць дэрыватаў, што тлумачыцца адназначнасцю і канкрэтнасцю семантыкі запазычанняў з нямецкай мовы. З пункту гледжання словаўтваральных сродкаў у фальклорна-дыялектных запісах XIX – пачатку XX ст. словы нямецкага паходжання ў большасці выпадкаў працягвалі словаўтваральныя тэндэнцыі старабеларускай мовы. Назоўнікі і прыметнікі ў асноўным утвараліся шляхам суфіксацыі, тады як дзеясловы – шляхам

прэфіксацыі. Асноваскладанне (*халабуда, шмаровозь (шмаравозь), штуркмайстэрь*) і словаскладанне (*вандеръ-вонъ, ключувойтъ*) не аказаліся прадуктыўнымі спосабамі дэрывацыі, сустракаюцца толькі адзінкавыя іх прыклады. Пры ўтварэнні дэрываатаў ад германізмаў выкарыстоўваліся тыя ж словаўтваральныя сродкі, якія былі характэрны для старабеларускай мовы.

Так, найбольш прадуктыўнымі для старабеларускай мовы і беларускай народнай мовы XIX ст. былі назоўнікавыя суфіксы *-нн-, -ень-* (*мордованне, раженье, шмарованне*), *-ств-* (*грабарство, кушнерство, хурманство*), *-ник-, -нык-* (*крамникъ, стодольникъ, цывынныйкъ*), *-к-* (*анкарка, грубка, шалька*), *-ак-, -ык-, -ик-, -ек-, -эк-, -ёк-, -ок-* (*биндаликъ, валёкъ, ганэчэкъ, гачокъ, dyszelek, келишакъ, рякруцыкъ*). Дастаткова прадуктыўнымі былі назоўнікавыя суфіксы *-чик-, -чык-, -щик-* (*кубельчикъ, муричикъ, пугарчыкъ*), *-ар-, -яр-, -ер-, -ур-* (*бляхаръ, дротяръ, tancer, szlachtur*), *-еу-, -иу-, -ич-* (*lichtańec, morderec, шляхциць (шляхтиць), -ишек-, -ышек-, -ушек-* (*wójciszek, жартушекъ, шыляжышекъ*), *-ачк-, -учк-, -ычк-, -очк-, -ичк-, -ечк-, -ячк-, -ыцк-, -оцк-, -ицк-* (*будучка, иришчка, кофточка, крамочка (крамычка), тарельца, цукерычка, szafeczka, шылячка, шинкарицка*), *-аньк-, -оньк-, -еньк-, -юньк-, -яньк-, -ыньк-, -эньк-, -янк-, -инк-, -онк-* (*баволнянка, kulijka, мялянька, панчошинка, рысынька, талеронка, шкоданька (шкодэнька), szluczeńka, шинкаронька*), *-ин-, -ын-* (*гонцина, stusina, chfartuszyna*), *-н-* (*гомарня, шафарня, шпитальня*), *-их-, -ых-* (*бурмистиха, вайтиха, кухарыха*) і *-иц-, -ыц-* (*андарачыца, кублицца, млыницэ*).

Для прыметнікаў былі характэрны суфіксы *-ск-, -ськ-* (*браварський, лицарскій, цывынскій*), *-н-* (*варцабный, троурный, шорный*), *-ов-, -ыв-, -ёв-, -ев-, -ав-, -ив-* (*гарсывый, дротёвый, кахлевый, марцовый, рантавый, хвалишувый*) і *-лив-* (*трапливый, шановливый, шкадливый*). Меншай прадуктыўнасцю адзначаліся прыметнікавыя суфіксы *-ан-, -ян-* (*блишанный, кахляный, цегляный*), *-ист-* (*барвистый, сталисты, хвалдисты*) і *-ават-* (*пранцаваты, штуркваты*).

Дзеясловам была ўласціва прэфіксальная дэрывацыя, у чым прасочваюцца паралелі са старабеларускай мовай, у якой найбольшай прадуктыўнасцю адрозніваліся прыстаўкі *вы-* (*wyhandlawać, вымушць, выцвичць*), *з-, с-* (*скироваць, злітоваць, sfrasować*), *па-, по-, пы-, пу-* (*ratandrawać, пымярковаць, по-смаковаць, пушукаць*), *на-* (*надзяковаць, надруковаць, нашурмоваць*), *у-, в-* (*угамоваць, враховаць, уфарбоваць*), *за-, зы-* (*zabrawawać, завербоваць, зымардоваць*), *пры-, при-* (*привартоваць, прымандруваць, прираховаць*), *аб-, об-* (*абгабляваць, абкреслиць, абшукваць*), *пера-, пере-, перэ-, няра-, пира-, пири-* (*перажагнаць (перэжэгнаць, няражагнаць), перегартоваць, пирамалеваць, пиримирковаць*) і *а-, о-* (*обраковаць, афарбаваць, ашпетить*). Разам з тым у фальклорна-дыялектных запісах сустракаліся прэфіксы *из-* (*izbidawać, измаловаць*), *ат-, от-, ад-, од-* (*атмалываць, адратаваць, отшлифоваць, одшукваць*), *пра-, про-* (*praratandrawać, прогандлеваць, прошинковаць*), *пад-, под-, пьд-* (*падвартаваць, подриштоваць, пьдтрапиць*), *да-, до-* (*добудоваць, дамуляваць*) і *раз-, рыз-, рас-* (*рызмиркуваць, распрасоваць, разшаховаць*).

Фразеаўтваральная актыўнасць германізмаў. Найбольшай фразеалагічнай актыўнасцю характарызуецца агульнанародныя лексемы, якія абазначаюць актуальныя, штодзённыя праявы чалавечага жыцця, займаюць цэнтральнае месца ў лексіка-семантычных групах, маюць разгалінаваную полісемантычную структуру, сімвальнае значэнне і ўваходзяць у шэраг найбольш частотных слоў гутарковай мовы [11, с. 63]. У фразеалагічныя адносіны ўступаюць адны з самых даўніх германізмаў, якія былі адаптаваны да фанетычных, марфалагічных і сінтаксічных асаблівасцей беларускай мовы яшчэ ў XI–XVI стст.: *пападаць у абыццунды* ‘быць злоўленым, схопленым кім-небудзь’ (*Попадзись въ его абыццунды*², *живого не выпускаць* (Носович-1, с. 355)), *з гунту* ‘сапраўдны, першарадны’ (*Зъ гунту шельма (пьяница, воръ) – первостатейный негодяй* (Никифоровский-1, с. 206)), *па дахах хадзіць* ‘быць лунацікам, хварэць на самнамбулізм’ («Цижарная» *женщина не должна лежать против мѣсяца, чтобы онъ не свѣтилъ на нее, а не то дитя будетъ ходить «по мѣсяцу по дахахъ»* (Шейн, с. 14)), *як зэгар* ‘дакладна і бесперабойна’ (*Ů jehò idziè, jak zagàrak* (Federowski, s. 123)), *званіць кілішкамі* ‘выпіваць спіртнога, напівацца’ (*Зво-ниць келишками – пьянствовать весьма часто* (Никифоровский-2, с. 74)) і інш.

У асобных выпадках адно і тое ж слова нямецкага паходжання можа быць часткай некалькіх абаротаў. Напрыклад, германізм *каўнер* уваходзіць у склад фразеалагізмаў *заліваць за каўнер* ‘выпіваць спіртнога, напівацца’ (*Lje, jak za kawnièr* (Federowski, s. 166)), *накласці ў каўнер* ‘суро́ва распраўляцца з кім-небудзь, біць з бязлітаснасцю’ (*Ů kawnièr nakladù!* (Federowski, s. 398)), *абхарчыцца да апошняга каўняра* ‘збяднець’ (*Ну, погъхувъ туды, побывъ тамъ; цяперъ яму тамъ малёнько полгъшило, гѣдзецъ ёнъ назадъ у свою сторону, и обхарчився да послѣдняго кувнерâ, – и самъ зголодавъ и лошади, агу – гъсь нечаго* (Романов, с. 149)), *узяць (прыхваціць) на каўнер* ‘пазычаць’ (*Сягольгта яму крѣпка мутарно пришлось: гречачка намерзла, тамъ пашли сухмени, – канпелька ни узыйшла, а тутъ яще падастгъла и жаницьба сына, усѣ адно ка’днаму пашло на вубытки, давлялось трохи и на кавнеръ прихваціць у купца* (Косич, с. 233)), *як вош на каўняры* ‘пра добрую пасадку, цёплае месца’ (*Сядзіць, як вош на кавнѣры* (Ляцкий, с. 43)). Германізм *круж* уваходзіць

²Тут і далей паўтлусты курсіў у цытатах наш. – В. П.

у склад фразеалагізмаў *гнуць* (*звесці*) у *крук* (*кручкі*) ‘мардаваць, моцна прыгнятаць; знявечыць’ (*Хто вянокъ раздэуець, / Таго у круокъ сажнець* (Добровольский-1, с. 14)), *крукам носа не дастаць* ‘вельмі фанабэрыцца, зазнавацца’ (*Ran, szto i nosa krukot nie дастаць* (Dybowski, s. 16)), *крукамі валачыць* ‘выказванне немагчымасці зрабіць, выканаць, успомніць, зразумець што-небудзь’ (*Choć ty miniè walaczь krukami* (Federowski, s. 326)), *кручок захіліць* ‘цвёрда запамінаць, улічваць на будучае’ (*Zachilić kruszòk* (Federowski, s. 342)), *крук у носе* ‘разбірацца, разумець’ (*Знаить трòху, шупить, круокъ у насу* (Добровольский-2, с. 17)), *рукі як крукі* ‘пра няўмелага, нязграбнага чалавека’ (*Руки слова круки* (Добровольский-2, с. 48)), *крукам сядзець* (*хадзіць*) ‘пра старанную, працяглую працу’ (*Крукомъ сьдзиць надь работою* (Носович-1, с. 254)), *крукам нос у губы ўрос* ‘пра п’янага, што дрэмле’ (*Крукомъ носъ въ губы врось* (Носович-2, с. 70)). Германізм *шэлег* уваходзіць у склад фразеалагізмаў *баяцца як ліхога шэлега* ‘пра чалавека, якога асперагаюцца як някасных грошай’ (*Baicsa, jak lichòho szèlaha* (Federowski, s. 20)), *знаць як ліхога шэлега* ‘пра чалавека, якога добра ведаюць і не з лепшага боку’ (*Znajuć jehò jak liehoho szèleha* (Czeczot, s. 116)), *наварнуцца як ліхі шэлег* ‘пра рэзкі, катэгарычны напад на каго-небудзь’ (*Nawierniysie, jak lichàja szàpka [szèlah]* (Federowski, s. 199)), *не збудзеш як ліхога шэлега* ‘пра чалавека або рэч, ад якіх цяжка пазбавіцца’ (*Ni zbudziesz, jak lichòho szèlaha* (Federowski, s. 352)), *ні на шэлег* ‘зусім няма, пра поўную адсутнасць чаго-небудзь’ (*У дзэўкі вума, на шэлиг нимá* (Ляцкий, с. 48)), *ні зломанага* (*гарэлага*) *шэлега* ‘зусім нічога’ (*Горэлага шелега не стоиць* (Носович-2, с. 28)). Гэта дазваляе меркаваць аб частым выкарыстанні такіх слоў у вусным маўленні і іх поўнай адаптацыі да беларускай мовы.

Заклучэнне

Праведзены аналіз фальклорна-дыялектнага матэрыялу XIX – пачатку XX ст. дазволіў выявіць сямантычныя характарыстыкі і асаблівасці асіміляцыі германізмаў на беларускай моўнай глебе. Так, усе германізмы прайшлі першую ступень засваення іншамоўнай лексікі (фанетычнае і марфалагічнае прыстасаванне), 373 словы нямецкага паходжання рэалізавалі свой словаўтваральны патэнцыял і ўтварылі як мінімум адзін дэрыват, 199 слоў у выніку ўзаемадзеяння з уласнабеларускай лексічнай сістэмай атрымалі новыя сэнсавыя варыянты і сталі полісемантычнымі адзінкамі, 105 слоў увайшлі ў склад фразеалагічных зваротаў.

Варта адзначыць такія характэрныя рысы германізмаў у мове фальклорна-дыялектных запісаў XIX – пачатку XX ст., як працяг старабеларускіх традыцый засваення іншамоўнай лексікі, іх далейшая адаптацыя да асаблівасцей беларускай мовы перыяду станаўлення кадыфікаваных агульналітаратурных норм.

Скарачэнні

Dybowski – *Dybowski W.* Prysłowia białoruskie z powiatu Nowogródzkiego // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. Kraków : Druk. Un-tu Jagiellońskiego, 1881. T. 5. S. 3–23 ; **Federowski** – *Federowski M.* Lud białoruski na Rusi litewskiej: materiały do etnografii słowiańskiej zgromadzone w latach 1877–1905. Warszawa : Państw. wyd. nauk., 1935. T. 4. 490 s. ; **Czeczot** – *Czeczot J.* Piosnki wieśniacze z nad Niemna i Dźwiny, niektóre przysłowia i idiotyzmy, w mowie Sławiano-Krewickiej, s postrzeżeniami nad nią uczynionemi. Wilno : Druk. Józefa Zawadzkiego, 1846. 134 s. ; **Добровольский-1** – *Добровольский В. Н.* Нечистая сила в народных верованиях (по данным Смоленской губ.) // Живая старина. СПб. : Тип. М. П. С., 1908. Т. 17, вып. 1. С. 3–16 ; **Добровольский-2** – *Добровольский В. Н.* Смоленский этнографический сборник. СПб. : Тип. С. Н. Худекова, 1894. Ч. 3 : Пословицы. 137 с. ; **Косич** – *Косич М. Н.* Литвины-белорусы Черниговской губернии, их быт и песни // Живая старина. СПб. : Тип. кн. В. П. Мещерского, 1901. Т. 2, вып. 11. С. 221–260 ; **Ляцкий** – *Ляцкий Е. А.* Материалы для изучения творчества и быта белорусов // Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских / под ред. Е. В. Барсова. М. : Унив. тип., 1898. Кн. 3. С. 1–64 ; **Никифоровский-1** – *Никифоровский Н. Я.* Полупословицы и полупоговорки, употребляемые в Витебской Белоруссии // Записки Северо-Западного отдела Императорского Русского географического общества. Вильно : Тип. А. Г. Сыркина, 1913. Кн. 4. С. 205–210 ; **Никифоровский-2** – *Никифоровский Н. Я.* Очерки Витебской Белоруссии // Этнографическое обозрение / под ред. Н. А. Янчука. М. : Губ. тип., 1896. Т. 8, кн. 28, № 4. С. 65–88 ; **Носович-1** – *Носович И. И.* Словарь белорусского наречия. СПб. : Тип. Имп. акад. наук, 1870. 756 с. ; **Носович-2** – *Носович И. И.* Сборник белорусских пословиц. СПб. : Тип. Имп. акад. наук, 1874. 232 с. ; **Романов** – *Романов Е. Р.* Белорусский сборник. Сказки космогонические и культурные. Витебск : Типолитография Г. А. Малкина, 1891. Вып. 4. 220 с. ; **Шейн** – *Шейн П. В.* Белорусские народные песни с относящимися к ним обрядами, обычаями и суевериями : с прил. объясн. слов. и грамат. примеч. СПб. : Тип. Майкова, 1874. 566 с.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Жураўскі АІ. *Гісторыя беларускай літаратурнай мовы. Том 1.* Мінск: Навука і тэхніка; 1967. 372 с.
2. Гапоненка ІА. Запазычэнні ў беларускай мове XIX ст. (на матэрыяле «Слоўніка беларускай мовы» І. Насовіча, 1870). У: Прыгодзіч МР, рэдактар. *Беларуская мова і мовазнаўства: XIX стагоддзе.* Мінск: БДУ; 2013. с. 37–42.
3. Гапоненка ІА. Графіка-арфаграфічная спецыфіка беларускіх выданняў XIX ст. У: Прыгодзіч МР, рэдактар. *Беларуская мова і мовазнаўства: XIX стагоддзе.* Мінск: БДУ; 2013. с. 50–63.
4. Станкевіч АА. Лексіка іншамоўнага паходжання ў беларускіх народных гаворках. У: Прыгодзіч МР, рэдактар. *Беларускае слова: дыялектнае і запазычанае. Матэрыялы навуковых чытанняў, прысвечаных памяці дацэнта Еўдакіі Сцяпанануны Мяцельскай; 26–27 красавіка 2011 г.; Мінск, Беларусь.* Мінск: Права і эканоміка; 2011. с. 149–158.

5. Станкевіч АА. Аб некаторых асаблівасцяў функцыянавання і адаптацыі германізмаў у беларускіх гаворках. У: Мальдзіс А, рэдактар. *Беларусіка = Albaruthenica. Беларуская-нямецкае грамадска-культурнае ўзаемадзеянне: гісторыя, сучаснасць, перспектывы. Матэрыялы Міжнароднага круглага стала. Кніга 7; 29–30 красавіка 1996 г.; Мінск, Беларусь*. Мінск: Нацыянальны навукова-асветны цэнтр імя Ф. Скарыны; 1996. с. 124–129.
6. Станкевіч АА. Даўнія запазычанні ў беларускіх гаворках. *Весці АН БССР. Серыя грамадскіх навук*. 1990;3:97–102.
7. Станкевіч АА. *Мова і грамадства: міжмоўныя кантакты і лексічнае ўзаемадзеянне ў беларускіх народных гаворках*. Мінск: Рэспубліканскі інстытут вышэйшай школы; 2012. 220 с.
8. Маркевіч АА. О смысловой структуре лексических единиц, сходных по форме в немецком и белорусском языках. В: Лукьяненко КФ, редактор. *Вопросы семантики и методики преподавания иностранных языков*. Минск: Наука и техника; 1982. с. 120–128.
9. Масленікава СС. *Германізмы ў дыялектнай мове Гродзеншчыны*. Сцяцко ПУ, рэдактар. Гродна: Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы; 2013. 130 с.
10. Жураўскі АІ. Запозычаная лексіка ў старабеларускай мове. У: Баханькоў АЯ, Жураўскі АІ, Суднік МР, рэдактары. *Гістарычная лексікалогія беларускай мовы*. Мінск: Навука і тэхніка; 1970. с. 81–160.
11. Даніловіч МА. *Слова і фразеалагізм у беларускай мове*. Гродна: ЮрСаПрынт; 2015. 300 с.

References

1. Zhurawski AI. *Gistoryja belaruskaj litaraturnaj movy. Tom 1* [The history of Belarusian literary language. Volume 1]. Minsk: Navuka i tjehnika; 1967. 372 p. Belarusian.
2. Gaponenka IA. [Borrowings in the Belarusian language of the 19th century (on the material of the «Dictionary of the Belarusian language» by I. Nasovich, 1870)]. In: Prygodzich MR, editor. *Belaruskaja mova i movaznavstva: XIX stagoddze* [Belarusian language and linguistics: 19th century]. Minsk: Belarusian State University; 2013. p. 37–42. Belarusian.
3. Gaponenka IA. [Graphics and orthographic specificity of Belarusian editions of the 19th century]. In: Prygodzich MR, editor. *Belaruskaja mova i movaznavstva: XIX stagoddze* [Belarusian language and linguistics: 19th century]. Minsk: Belarusian State University; 2013. p. 50–63. Belarusian.
4. Stankevich AA. [Vocabulary of foreign origin in Belarusian dialects]. In: Prygodzich MR, editor. *Belaruskae slova: dyjalektnae i zapazychanae. Matjeryjaly navukovyh chytannjaj, prysvechanyh pamjaci dajcenta Ewdakii Scjapanawny Mjajel'skaj; 26–27 krasavika 2011 g.; Minsk, Belarus'* [Belarusian word: dialect and borrowed. Proceedings of scientific readings dedicated to the memory of associate professor Eudakia Stepanovna Myatel'skaya; 2011 April 26–27; Minsk, Belarus]. Minsk: Prava i jekonomika; 2011. p. 149–158. Belarusian.
5. Stankevich AA. [On some features of functioning and adaptation of Germanisms in Belarusian dialects]. In: Mal'dzis A, editor. *Belarusika = Albaruthenica. Belaruska-njameckae gramadska-kul'turnae wzaemadzejanne: gistoryja, suchasnasc', perspektyvy. Matjeryjaly Mizhnarodnaga kruglaga stala. Kniga 7; 29–30 krasavika 1996 g.; Minsk, Belarus'* [Belarusian-German social and cultural interaction: history, present, prospects. Proceedings of the International round table. Book 7; 1996 April 29–30; Minsk, Belarus]. Minsk: Nacyjanal'ny navukova-asvetny cjeitr imja F. Skaryny; 1996. p. 124–129. Belarusian.
6. Stankevich AA. [Long-standing borrowings in Belarusian dialects]. *Vesci AN BSSR. Serija hramadskich navuk*. 1990;3:97–102. Belarusian.
7. Stankevich AA. *Mova i gramadstva: mizhmownyja kantakty i leksichnae wzaemadzejanne w belaruskich narodnyh gavorkah* [Language and society: interlingual contacts and lexical interaction in Belarusian dialects]. Minsk: National Institute for Higher Education; 2012. 220 p. Belarusian.
8. Markevich AA. [On the semantic structure of lexical units similar in form in German and Belarusian]. In: Luk'yanenkov KF, editor. *Voprosy semantiki i metodiki prepodavaniya inostrannykh jazykov* [Questions of semantics and methods of teaching foreign languages]. Minsk: Nauka i tekhnika; 1982. p. 120–128. Russian.
9. Maslenikava SS. *Germanizmy w dyjalektnaj mowe Grodzenshchyny* [Germanisms in the dialect language of Grodno region]. Sejacko PU, editor. Hrodna: Yanka Kupala State University of Grodno; 2013. 130 p. Belarusian.
10. Zhurawski AI. *Zapazychanaja leksika w starabelaruskaj mowe* [Borrowed vocabulary in the Old Belarusian language]. In: Bahan'kow AJa, Zhurawski AI, Sudnik MR, editors. *Gistorychnaja leksikologija belaruskaj movy* [Historical lexicology of the Belarusian language]. Minsk: Navuka i tjehnika; 1970. p. 81–160. Belarusian.
11. Danilovich MA. *Slova i frazealogizm u belaruskaj mowe* [Word and phraseology in the Belarusian language]. Hrodna: JurSaPrynt; 2015. 300 p. Belarusian.